

Předposlední kapitola, „Kontemplace ženy: od platonického erosu k židovské mystice“ (Contemplating a Female: From Platonic Eros to Jewish Mysticism), je spojena s příběhem, který se od 14. století objevuje v kabalistických spisech. Jeho základem je anekdotický popis přeměny zahálčivého pobudy ve svěťce. Tento muž začal princezně vycházející z lázně činit nemravné návrhy. Její odmítnutí pochopil jako nabídku ke schůzce na místním hřbitově. Opustil svoji komunitu a v ústraní hřbitova začal rozjímat nad fyzickou krásou princezny. Ta pochopitelně nepřicházela a muž pokračoval v kontemplaci o kráse. Postupně se jeho myšlenky odpoutaly od fyzické podoby a transformovaly se v meditaci nad krásou boží. Kolemjdoucí postupně pozorovali proměnu muže a začali od něj žádat radu či požehání. Sociální status člověka z okraje společnosti tak byl zcela proměněn. Idel v příběhu nachází příklad proniknutí platonismu do děl nejkonzervativnějších židovských autorů (s. 155). Vstup platónské tradice přinesl to, co dosud v rabínské literatuře chybělo, tedy emocionální dimenzi, tvrdí autor. Erotická touha otevřela novou cestu ke vstupu do božských sfér. Tato technika se stala důležitou součástí mystických technik východoevropského chasidismu. Aspekt osobnostní proměny vlivem meditační techniky byl podle Idela (s. 166) převzat do kabalistických děl z islámské mystické tradice súfismu.

Poslední kapitolu věnoval autor „Kosmoerotismu v židovské mystice“ (Cosmoeroticism in Jewish Mysticism). Hlavním tématem kapitoly je neosobní forma lásky, kterou nazývá kosmoerotismem. Podle uvedeného konceptu existují erotické impulzy nejenom mezi lidskými a božskými bytostmi, ale také mezi veškerými nebeskými tělesy. Jakýkoliv projev pozemské lásky vystupuje do kosmických sfér a ovlivňuje vyšší světy, a to jak fyzikální, tak spirituální (s. 200). Uvedená témata a myšlenkové koncepty ovlivnily díla významných autorů z období židovské renesance ve Florencii a v Provincii.

Na stranách 251-371 jsou velice podrobně rozpracovány odkazy z jednotlivých kapitol, údaje o citovaných rukopisech a bibli-

ografii a dále je uveden index pojmů, což je přínosné především pro badatele z oboru judaistiky. Pro odborníky z dalších oborů budou velice inspirativní části knihy „Závěrečné poznámky“ (Concluding Remarks) (s. 202-250). Autor tu přehledně, bez použití hebrejských termínů, shrnuje na obecnější rovině témata, která sledoval v jednotlivých kapitolách na pozadí konkrétních rukopisů. Využívá metodologie několika humanitních a společenskovědních oborů, a to činí jeho dílo přínosné nejen z hlediska religionistiky, sociologie náboženství, ale také z perspektivy antropologie, literární kritiky či historie. Idel se svým dílem snaží vyvolat diskusi o tradičně chápaných schématech, pojmech a termínech. Idel svoji knihou vede dialog s autory E. Wolfsonem a D. Abramsem, kteří vnímají femininní kvality v židovské mystice jako pasivní prvek. Idel vede čtenáře k zamyšlení nad možností další perspektivy tématu a to se mu, nejen v knize *Kabalah and Eros*, daří.

JITKA CÍRKLOVÁ

Zdeněk R. Nešpor, Náboženství na prahu nové doby: Česká lidová zbožnost 18. a 19. století,

Ústí nad Labem, Albis international 2006, 695 s.

ISBN 80-86971-06-6.

Náboženství na prahu nové doby, takový je název knihy Zdeňka R. Nešpora, jejímž poměrně ambiciózním záměrem je zachytit českou lidovou zbožnost a její proměny od pozdního baroka přes národní obrození po druhou polovinu 19. století, symbolicky ohraničenou vydáním Protestantického patentu roku 1861, a poukázat na směry, kterými se vývoj lidové religiozity dále ubíral. Dějiny náboženského myšlení 18. a 19. století nepatří k častým tématům religionistického ani historického bádání. Podobně ani lidová religiozita tohoto období, které se ve

své práci Z. R. Nešpor věnuje, se neteší velkému zájmu badatelů. Dosavadní výzkum se soustředil spíše na dílčí témata a zbožnost tohoto období nikdy nezpracoval v takové šíři jako Z. R. Nešpor. O to cennější je jeho příspěvek k dané problematice.

Autor považuje období 18. a 19. století za klíčové, pokud jde o změny náboženského myšlení. Chápe jej jako dobu přerodu ve vnímání náboženství a hledá v něm kořeny myšlenkových změn, které vedly k racionalizaci zbožnosti, její redukci na etické otázky, k privatizaci náboženství a konečně k sekularizaci společnosti. Autor tak také reaguje na skutečnost, že Češi bývají považováni za jeden z nejateističtějších a nejsekularizovanějších národů světa, a na názor, že počátky českého antiklerikalismu či dokonce ateismu sahají až do husitského období. Z. R. Nešpor tuto myšlenku vyvrací jako ahistorickou a dezinterpretující a dokazuje, že příčiny sekularizace české společnosti musíme hledat v pozdější době. Tedy právě v myšlenkových změnách konce 18. a 19. století, jejichž nezamýšleným důsledkem byl také nezájem věřících, který v 19. století vyvrcholil tzv. matrikovým katolicismem, a nahrazením náboženského symbolického universa jinými.

Nešporova práce se však z pochopitelných důvodů nevěnuje lidové religiozitě na celém území, ale čerpá především z širší oblasti východních Čech. Jednak proto, že v této oblasti byla náboženská různorodost největší, jednak proto, že jinde nenajdeme takové množství pramenů jako zde. Autor tedy na základě důkladného studia jak písemných, tak především tištěných pramenů ilustruje českou lidovou religiozitu na případu východočeském. Sledované období autor blíže vymezil lety 1732, kdy došlo k tzv. Opočenské rebelii, a 1861 (již zmiňované vydání Protestantského patentu). Tedy tak, aby oněch sto třicet let zahrnovalo přechod od „starého“ heteroreferenčního uspořádání, charakteristického svou zbožností, k řádu „novému“, autoreferenčnímu a sekulárnímu. Studovaný časový úsek dále rozdělil do tří částí, ohraničených institucionálními, politickými a symbolickými mezníky ve vývoji lidové zbožnosti. Těmto třem periodám odpovídá také členění knihy. V první části

nazvané „Zbožnost ‚starého režimu‘, 1732-1781“ se autor věnuje období od Opočenské rebelie (1732) do vydání Tolerančního patentu roku 1781, v druhé části se zaměřuje na proměny religiozity v „toleranční době“ (1781-1848). Ve třetí a poslední části se zabývá kratším obdobím od revolučního roku 1848 po rok 1861 (Protestantský patent), ve kterém se náboženství střetává s ustanovující se občanskou společností.

Chronologické členění Z. R. Nešpor kombinuje s diskursivním členěním vycházejícím z francouzské historicko-sociologické tradice. Jednotlivé části tedy dále dělí a v jejich rámci sleduje zvláště vývoj religiozity elitní (diskurs teologicko-filosofický), pololidové a lidové, a to jak katolické, tak protestantské. Rozborům jednotlivých diskursů, tvořícím nejdůležitější složku práce, předcházejí vždy dvě kapitoly zachycující širší evropský kontext a institucionální změny, k nimž docházelo v habsburské monarchii. Po analýze „oficiálních“ diskursů následuje kapitola věnovaná marginalizovaným a nepovoleným skupinám, tedy v první části tajným nekatolíkům a od Toleranční doby tzv. náboženským blouznivcům (tolerančním sektářům). Každá část je doplněna dílčím závěrem shrnujícím dobovou lidovou religiozitu. Autorem zvolený postup považuji za přehledný a pro danou problematiku velmi vhodný, v českém prostředí navíc vcelku originální. Zejména proto, že, jak autor správně zdůraznil, umožňuje vedle „aspektu změny“ zachytit také „aspekt trvání“, který je v dějinách náboženského myšlení a zejména lidové religiozity podstatný.

Jak už bylo řečeno, lidovou religiozitu zasazuje Z. R. Nešpor do širšího celoevropského a „habsburského“ kontextu, jak filozoficko-teologického, tak politického a institucionálního. Výkladem širšího kontextu věnuje autor značnou pozornost. Tento výklad se však dotýká zejména elitního (politického, intelektuálního a teologického) diskursu. Přímý dopad institucionálních, legislativních nebo paradigmatických změn na lidovou religiozitu byl, jak píše autor, spíše malý. K jejím transformacím docházelo prostřednictvím elitního a zejména pololidového diskursu, vždy o něco opožděně.

Ačkoli autor sám tvrdí, že mu jde o hlubší prozkoumání náboženského myšlení neprivilegovaných společenských vrstev, je značná část knihy věnována elitním složkám společnosti a jejich religiozité. Zařazení těchto kapitol je pochopitelné, vždyť to byly právě elity, kdo spoluutvářel změny lidové zbožnosti a ovlivňoval lid (lidu určená literatura, osvěcenské reformy, působení osvěcenských duchovních, pastorální teologie, atd.). Přesto by výklad v těchto místech mohl být stručnější a poskytnout více prostoru samotné lidové zbožnosti a interpretaci pramenů vypovídajících o lidové religiozité. Už proto, že podtitul knihy zní „česká lidová zbožnost 18. a 19. století“.

Autor velice zdařile dokazuje, že lidové prostředí nebylo na institucionální změny zaváděné seshora připraveno, a zachycuje důsledky těchto změn. Zejména vydání Tolerančního patentu, jehož extrémním důsledkem byl vznik tolerančního sektářství. Náboženští sektáři se totiž rekrutovali z těch tajných nekatolíků, kteří nechtěli přistoupit k ani jedné ze dvou povolených protestantských konfesí. Kapitoly věnované tolerančním sektářům patří k silným stránkám knihy a je z nich patrné, že Z. R. Nešpor se touto problematikou dlouhodobě zabývá.

Osvěcenské reformy a výchovné působení na lid přirozeně nebyly jediným faktorem vedoucím k transformaci lidové religiozity během Toleranční doby. Vedle vlivu teologicko-filosofického diskursu a recepce institucionálních změn v širokých lidových vrstvách proto autor sleduje další vlivy působící na utváření lidové zbožnosti a její změny, jako např. pololidová literární produkce, lidová náboženská četba 18. století a působení lidových náboženských učitelů. Lidové náboženské představy pak, v těch obdobích, kdy je to možné (tzn. asi do prvních desetiletí 19. století), prezentuje prostřednictvím lidové náboženské literární tvorby.

Jako prameny posloužily Z. R. Nešporovi záznamy úřední proveniencie a především dobová literatura od teologických výkladů, přes drobnější žánry literatury pololidové a lidu určené až po kroniky, záznamy písmáků a dalších lidových myslitelů. Za celým dílem je vidět důkladná heuristická práce, která je mu však někdy na škodu. Autor

sice v úvodu píše, že prameny vybíral tak, aby ukázaly kvalitativní proměny zbožnosti, přesto se nedokázal vyvarovat tomu, aby nezahltil čtenáře detaily a čísly. Snaha podat co nejucelenější obraz lidové zbožnosti tak způsobila, že se tento obraz v některých kapitolách rozpadá pod tíhou velkého množství podrobností.

Pro čtenáře může současně představovat překážku také autorův poněkud komplikovaný a těžkopádný styl plný složitých souvětí, ve kterých se někdy ztrácí nejen čtenář, ale i autor sám. Přes všechny výhrady však Z. R. Nešporovi nelze upřít, že se pustil do vcelku opomíjené, a přesto důležité oblasti bádání, jeho kniha je tedy na tomto poli bezpochyby přínosem.

JITKA BROŽOVÁ